

**Dokumentumok és jegyzetek a kunpeszéri erdő
lepkészeti kutatástörténetének ismeretéhez,
különös tekintettel két Pannóniából kipusztult fajra**

BÁLINT ZSOLT

*Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ, Magyar Természettudományi Múzeum,
Állattár, 1088 Budapest, Baross utca 13., Magyarország.
E-mail: balint.zsolt@nhmus.hu*

Összefoglalás – A tanulmány a kunpeszéri (peszéri) erdő lepkészeti kutatástörténetének egy eddig részleteiben nem ismert fejezetét tárja fel, különös tekintettel a Magyar szemőc – *Melanargia russiae* (Esper, 1783) és a Körjegyű ardóc – *Oxytrypia orbiculosa* (Esper, [1800]) mára kipusztult magyarországi állományaira. A közlés alapját a Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteményében őrzött, Schmidt Antal fondjában (E/23/11–14) található négy levéltári dokumentum képezi, amelyek a múzeumi szakemberek 1910–1912 közötti peszéri kitiltását, valamint az ehhez vezető és az ezt követő eseményeket dokumentálják. A források rávilágítanak a Magyar Nemzeti Múzeum zoológusai, Horváth Géza és Schmidt Antal, valamint báró Nathaniel Charles Rothschild és a Habsburg-ház közötti konfliktus természetére, amely a kutatási engedélyek, a gyűjtési gyakorlat és a fajmegőrzés kérdései körül bontakozott ki. A bemutatott iratok alapján rekonstruálható, hogy míg a múzeumi kutatók tevékenységét átmenetileg korlátozták, Rothschild számára viszont a peszéri kutatás lehetősége biztosított maradt, ami döntő szerepet játszott a Magyar szemőc életmenetének feltárásában és publikálásában. Bár a kitiltás után Schmidt megkezdte a kutatását, de Rothschild előbb közölte eredményeit. Ezt követően a báró és Schmidt addig baráti kapcsolata megromlott. A tanulmány hozzájárul a magyar lepidopterológia, a természetvédelem korai története és a tudományos intézmények működésének jobb megértéséhez, valamint árnyalja a Magyar szemőc kipusztulásának történeti kontextusát, illetve a Körjegyű ardóc újrafelfedezésének körülményeit. 12 ábrával.

Kulcsszavak – Cerva Frigyes, Horváth Géza, kipusztulás, kunpeszéri (peszéri) erdő, lepkészeti kutatástörténet, Micklitz Tivadar, Magyar Nemzeti Múzeum, Magyar szemőc, *Melanargia russiae*, *Oxytrypia orbiculosa*, patrióta, Rothschild Nathaniel Charles báró, Ráckevei erdőfelügyelőség, Schmidt Antal, történeti dokumentumok, Wertheimstein Rózsika, William Frohawk

BEVEZETÉS

Horváth Géza (1847–1937), a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, 1912. december 16-án a Matematikai és Természettudományi Osztály, majd később 21-én a Magyar Entomológiai Társaság ülésén különleges munkát mutatott be (HEINRICH 1913, [CSIKI] 1913): Schmidt Antal (1880–1966) a Magyar Nemzeti Múzeum (MNM) állattári segédőre monográfiáját az *Oxytrypia orbiculosa* (Esper, [1800]) (FRIVALDSZKY 1865: Körjegyű ardóc; RONKAY *et al.* 2024: nagyfoltú bagoly) emblemikus magyar lepkefajról, amit a múzeum évkönyve jelentetett meg (SCHMIDT 1912). Munkáját a szerző később kibővítette (SCHMIDT 1913). Ez utóbbi publikációból kiderült, hogy a fajt a kunpeszérei erdőben is megtalálták. A hely a magyar entomológusok között Frivaldszky Imre munkái nyomán vált ismertté. Több ritkaság között itt tenyésztett a *Melanargia russiae* (Esper, 1783) (FRIVALDSZKY 1859: Clotho szemőc; [BÁLINT] 2006: Magyar szemőc; RONKAY *et al.* 2024: magyar sakktáblalepke) egyetlen fennmaradt Kárpát-medencei állománya is (FRIVALDSZKY 1859; FOUNTAINE 1898).

Az ardóc életmenetének feltárása kapcsán Schmidt figyelme más ritka magyarországi fajok felé fordulhatott, és talán célul tűzhetette ki életmenetük megismerését. Ezek közé tartozott a fent említett szemőcfaj. Azt, hogy elkezdte fejlődési viszonyainak feltárását, a Magyar Nemzeti Múzeum Közgyűjteményi Központ, Magyar Természettudományi Múzeum (MTM) gyűjteményében őrzött anyagok alapján tudjuk: 1912-ben nőstényeket petéztetett, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy megismerje a faj életmenetét és leírja fejlődési alakjait (BÁLINT & KATONA 2013). Mindazonáltal Schmidt tollából nem születtek további, az ardócos tanulmányhoz hasonló, nagy lélegzetű lepkefaj életmódfeltáró munkák. Mi lehetett ennek az oka? Biztos feleletet a kérdésre már nem adhatunk, de az itt bemutatott négy dokumentum segítségével egyfajta jól megalapozott válasz mégis megfogalmazható.

Drága szabadidejét rovarászattal kitöltő báró Nathaniel Charles Rothschild (1877–1923) élénken érdeklődött a magyar lepkék iránt, amiben osztozott magyarországi származású, patrióta érzelmű felesége Wertheimstein Rózsika (1870–1940) és nővére Sarolta (1841–1929) (SZÉCHENYI 1979: 7). Családjával több helyen megfordult hazánkban gyűjtés céljából, de gyűjtőket is fizetett, hogy feltárják az érdekesebb területeket. Az eredményeket 1904-től kezdve folyamatosan közölte a nagyszombati természettudományi társulat (Siebenbürgischer Verein für Naturwissenschaften zu Hermannstadt) folyóiratában és a budapesti *Rovartani Lapok* oldalain (VIG 2019). Így, amikor a MNM szakemberei újra megtalálták az ardócot Budapest határában, élénk levelezésbe kezdett Schmidt Antallal. Pénzügyi segítséget ajánlott fel a faj életmenetének kutatását támogatandó. Schmidt ezt kereken visszautasította. Később Rothschild megírta, a fajt ő is megtalálta Peszéren és megpróbálja tenyésztését, amibe bevonja Friedrich Wilhelm Frohawkot (1861–1946), korának híres brit entomológusát és szakillusztrátorát.

Furcsamód, amint azt a MTM Tudománytörténeti Gyűjteményének Schmidt Antal fondjában fellelhető dokumentumok tanúsítják, 1910 és 1911 folyamán a MNM alkalmazottjait kitiltották a peszéri erdőből. Később a tilalmat feloldották, de a szabad mozgást korlátozták. Ezzel egy időben viszont Rothschild bárót semmiben sem akadályozták ottani tevékenységében. Ennek köszönhetően a báró 1910, 1911 és 1912 folyamán többször is járhatott a peszéri erdőben, sikeresen feltárta és dokumentálta a Magyar szemőc életmenetét (FROHAWK & ROTHSCILD 1912*a, b*). A MNM alkalmazottjai csak panasztétel és kérelem benyújtását követően kapták meg az engedélyt, és térhettek vissza kutatni. Schmidt 1912 júniusában járt újra Peszéren, de az adatok szerint akkor sem a MNM megbízásából, hanem a lepkegyűjtés céljából Magyarországra látogató Gerhard Hudson Gurney (1880–1934) személyes bécsi összeköttetéseinek köszönhetően, akit útjára Schmidt Antal múzeum segédőr és Dr. Czillinger János királyi alerdőfelügyelő kísért el (GURNEY 1913, BÁLINT & KATONA 2013: 8–9. ábrák). Schmidt kihasználta az alkalmat és lepetéztette a Magyar szemőcöt. Megindulhatott a faj életmódjának feltárása, ami Rothschild megjelenő munkája miatt azonban okafogyottá vált.

Az alábbi, Schmidt Antal fondjában (MTM Tudománytörténeti Gyűjtemény: E/23/11-14) fellelhető négy irat dokumentálja a fent leírtakat: a MNM alkalmazottjai 1910 és 1912 között hivatalos minőségben nem folytathattak kutatást a magyar entomológusok számára oly fontos peszéri erdőben, amit közel egy évszázada korlátozás nélkül látogathattak. Az eset széles nyilvánosságot is kapott (ANONYMUS 1913). Az első dokumentumot feltételezéseink szerint Schmidt Antal fogalmazta, és a MNM Állatár osztályvezetője, Horváth Géza továbbította a felsőbb hatósághoz. A második dokumentumot maga Horváth készítette, válaszul az első beadvány sikertelenségére. A harmadik dokumentum Rothschild Rózsika levele Schmidt Antalnak, amit férje nevében írt a múzeumi tisztviselők peszéri kitiltása kapcsán. Sajnálkozását fejezte ki a félreértések miatt, ami ahhoz vezetett, hogy férje és Schmidt Antal viszonya megromlott. A negyedik dokumentum a koronauradalom leirata, amiben a múzeum megkapja a szükséges engedélyt, jobbra a Horváth-féle kérelem javaslatai alapján. A rendelkezést látszólag be is tartották, lásd pl. „H. R.-B.” lábjegyzetét a már hivatkozott GURNEY (1913) cikkhez (ROWLAND-BROWN 1913), és még a háború után is ezt a gyakorlatot követték (VIG 2025), bár az uralkodóházat megfosztották minden vagyonától, így a peszéri erdő is állami kézbe került.

A dokumentumok teljes szövegét az alábbiakban közlöm, dőlt betűkkel szedve. A szövegezést a mai helyesíráshoz igazítottam (pl. Rothschild Rózsika ritkán használt hosszú magánhangzót; a múzeum szó első szótagjának magánhangzóját rövid betűvel írták stb.), de megtartottam bizonyos jellegzetességeket (a „cz” használata, központosítás, rövidítések stb.). Az értelemzavaró hibákat kijavítottam, az eredeti kiemeléseket (aláhúzások) szintén megtartottam. Az új oldalakat ferde vonal (perjel: /) közé tett számmal

jelzem. Az utolsó, német nyelvű dokumentum magyar fordítását az eredeti szöveg után hozom. A dokumentumokhoz jegyzeteket fűzök (ezeket szögletes zárójelbe tett számok jelzik), amelyek számozásuk szerint a dokumentumok után, a Jegyzetek fejezetben olvashatók. Megemlítem, hogy az 1. és a 2. számú dokumentumok szövegét és Rothschild táviratát (9. ábra) már VIG (2019) ismertette, illetve bemutatta. Újraközlésük a cikk tárgyának szempontjából szükséges, hogy a jegyzetelt anyag ne hivatkozva legyen, hanem mint elsődleges forrás álljon rendelkezésre.

A négy dokumentum közlésével a magyar lepidopterológia érdekes fejezete tárul az olvasó elé. A XX. század elejének két kiemelkedő magyarországi lepkésze – a MNM lepkegyűjteményének vezetője és a Rothschild Bankház elnöke – kapcsolatát mutatja be, ami szinte bizonyos, hogy önnön hibájuk miatt romlott meg. Később sem normalizálódhatott a helyzet. Az első világháború alatt a Monarchia és a Brit Birodalom hadban állt egymással, így számukra a kapcsolattartás lehetetlenné vált. Alighogy a háború befejeződött 1918-ban, majd az azt követő őszirózsás–trianonos vészterhes idők is elmúltak, és bár újra kezdődhetett a polgári élet, de Charles Rothschild hamarosan eltávozott az élők sorából. Miután diagnosztizálták súlyos betegségét, kedélyére az egyre sötétebb és hosszabb árnyat vetett, ami oda vezetett, hogy önkézevel vetett véget életének.

DOKUMENTUMOK

1. Schmidt Antal fogalmazványa

(1. ábra)

30. sz.

1910

A peszéri erdő meglátogatásának engedélyezése ügyében felterjesztés

Igazgatóságnak

A M. Nemzeti Múzeum állattári osztályának szaktisztviselői, a múzeumi gyűjtemények gondozása, fejlesztése és tanulmányozása mellett, mindenkor egyik legfontosabb feladatuknak tartották, hogy hazánk állatvilágát tudományosan kutassák és ebbeli felfedezéseikkel a tudományt, mint a gondjaikra bízott országos gyűjteményeket gyarapítsák.

Állattani szempontból egyik rendkívül érdekes területe hazánkban a Pest megyében fekvő peszéri erdő, mely a felséges uralkodóház ráckevei uradalmához tartozik. Ezt az erdőt, amelyben több speciális magyarországi rovarfaj tenyészik, a M. Nemz. Múzeum állattári tisztviselői már Frivaldszky Imre ideje –, tehát 70–80 év óta mindig kiváló figyelemben részesítették és rovarvadász kutatások

czéljából évről évre felkeresték. [1] Ottani felfedezések révén a peszéri erdő az entomológiai szakkörökben mondhatni európai hírnévre tett szert.

A M. Nemz. Múzeum állattárának szaktisztviselői a peszéri erdőt évtizedeken keresztül minden akadály nélkül látogatták és az uradalom erdészeti személyzete ez ellen soha semmilyen kifogást sem tett. Csak a legutóbbi időben változott a helyzet, amennyiben Praxa János ráczkevei cs.- és kir. erdőgondnok kezelése alatt a peszéri erdő áll, [2] az erdő meglátogatását s az ottani rovarvadászati kutatást és gyűjtést a M. Nemz. Múzeumnak mindenféle ürügyek alatt megtagadta.

/2/

Erre Schmidt Antal állattári segédőr tavaly személyesen felkereste Praxa János erdőgondnokot, aki aztán annyit mégis megígért, hogy esetről esetre hajlandó lesz nekünk a peszéri erdő meglátogatására engedélyt adni, de kikötötte, hogy a látogató neve és a látogatás napja vele minden egyes esetben előre közöltessék.

Ily kikötés mellett azonban az engedélynek alig lehet hasznát venni, mert az időjárás változékonysága miatt 1–2 héttel előre nem lehet a kirándulás napját biztosan megállapítani, valamint azt sem, hogy a kirándulni szándékozó múzeumi tisztviselő melyik múzeumi preparátort fogja oda esetleg magával kivinni.

Minthogy a peszéri erdőben teendő tudományos vizsgálataink és gyűjtéseink a ráczkevei erdőgondnokság eme kicsinyes akadékoskodása miatt így meg vannak nehezítve s a ráczkevei erdőgondnok szeszélyétől függővé téve, azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Méltóságodhoz, hogy ez ügyben a vallás és közoktatásügyi minisztérium útján a felső uralkodóház uradalmi főigazgatóságához (General-Direktion der ah. Privat- und Familienfonde Wien, I. KK Hofburg)

/3/

fordulni s a M. Nemz. Múzeum állattári szaktisztviselőinek a peszéri erdő, valamint az ugyancsak a ráczkevei uradalomhoz tartozó csepel-szigeti erdő szabad látogatását s az ottani kutatási és gyűjtés engedélykérését s az év bármely szakában egyszersmindenkorra kieszaközölni méltóztatnék.

Magától értetődik, hogy szaktisztviselőink valamint eddig, úgy ezentúl is mindig szigorúan szem előtt fogják tartani, hogy tanulmányi kirándulásaik alkalmával ott sem az erdei ültetvényekben, sem a vadállományban a legcsekélyebb kárt se okozzák.

Nem kételkedem, hogy a Bécsben székelő uradalmi főigazgatóság ezt a kért engedélyt nemzeti intézetünk számára bizonyára meg fogja adni és pedig annál inkább, mert a ráczkevei erdőgondnokság, mely velünk szemben annyira bizalmatlan, ilyen állandó engedélyt egy külföldi rovarásznak (a ki véletlenül N. Ch. Rotshchild) minden fenntartás nélkül készségesen megadott.

Budapest, 1910. május 10.

Dr. Horváth
állattári osztály igazgató

2. Horváth Géza felterjesztése (2. ábra)

39. sz.

1910

Igazgatóság közli az uralkodóház jószágigazgatóságának elutasító határozatát a peszéri erdő látogatási engedélye tárgyában

Igazgatóságnak

A felséges uralkodóház központi jószágigazgatóságának bennfekvő átiratából végre megtudtuk, hogy micsoda okból lett a M. Nemz. Múzeum szakembereinek a peszéri erdő meglátogatása eltiltva. Az átirat szerint a tilalom oka az, hogy az utóbbi években a M. Nemz. Múzeum több preparátora a Peszéren tenyésztő Suwarovius-pillangót [3] tömegesen összefogdosta és annyira kipusztította, hogy az most már ritkaság számba megy.

A M. Nemz. Múzeumnak erről a visszaélésről, ha az csakugyan megtörtént, mind ez idáig nem volt tudomása. Az állattári preparátorok

/2/

közül az utóbbi években csak az azóta elhunyt Aigner Lajos fordult meg sűrűbben Peszéren.[4] Lehetséges, hogy ő azt a lepkét ott saját céljaira csakugyan tömegesen összefogdosta s avval titokban a múzeumi szolgálati szabályzat által szigorúan tiltott kereskedést folytatott. De ha a dolog valóban így is volt, akkor a peszéri erdőgondnokság nagy mulasztást követett el, hogy a visszaélést rögtön, mihelyt észrevette, akár felettes hatóságának, akár a M. Nemz. Múzeum igazgatóságának fel nem jelentette. A M. Nemz. Múzeum igazgatósága okvetlenül sietett volna a tapasztalt visszaélést megtorolni s annak ismétlődését egyszersmindenkorra lehetetlenné tenni.

A mi a londoni N. C. Rothschild peszéri látogatását illeti, arról a központi igazgatóságot tévesen informálták. A valóság az, hogy Rothschild 1909-ben, midőn Schmidt Antal állattári segédőr is kíséretében volt, egyáltalán egyetlen egy Suwarovius-pillangót sem látott, de 1910-ben, a midőn ismét kirándult Peszérre, ott

/3/

nejének saját bevallása szerint nagy mennyiségű példányt fogott a lepkéből, tehát nem szorítkozott csupán csak annak tudományos megfigyelésére. [5]

Egyébiránt hangsúlyoznom kell, hogy a M. Nemz. Múzeum állattári osztálya nem éppen csak e miatt az egy lepkefaj miatt kérte a látogatási engedélyt, hanem azért, hogy a kultúrától nem háborgatott peszéri és csepeli-szigeti erdők érdekes rovarvilágát ezentúl is akadálytalanul tanulmányozhassa. A Suwarovius-pillangó habár érdekes specialitás, mindamellett még sem bír előttünk akkora fontossággal,

mint a többi ott élőforduló, de eddig még fel nem fedezett tyfikus alföldi rovar és másféle alsóbbrendű állat. [6]

A központi főigazgatóságnak az a jóhiszemű törekvése, hogy a magyar faunának egyik speczialitását a kipusztulástól megóvni igyekszik, a legteljesebb elismerést érdemli, elsősorban a szakemberek részéről. De e tekintetben ugyanaz a meggyőződés és ugyanaz a törekvés hatja át különösen a M. Nemz. Múzeum zoológusait is, a kik a maguk részéről szintén mindig a mellett buzgólkodtak, hogy a magyar fauna integritása országszerte lehetőleg megóvassék. Hogy valamelyik alárendelt múzeumi alkalmazott

/4/

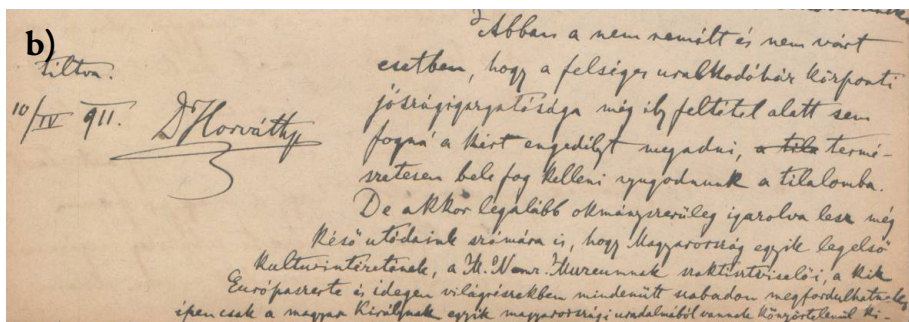
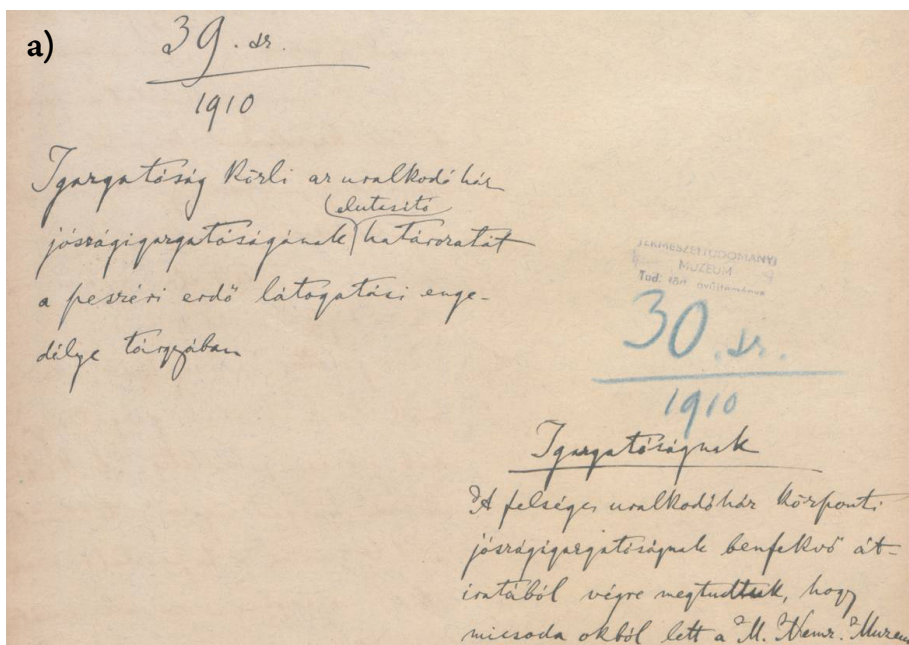
annak daczára valahol esetleg valami visszaélést követ el, arról bizonyára sem ők, sem a M., Nemz. Múzeum igazgatósága nem tehetnek.

Ha a felséges uralkodóház központi jószágigazgatósága nem csupán a peszéri erdőgondnokság egyoldalú információjára fog támaszkodni, hanem a fennebb előadottakat is fontolóra fogja venni, nem kételkedem, hogy a ráczkevei uradalmi erdők meglátogatását a M. Nemz. Múzeum szaktisztviselőinek ezentúl is meg fogja engedni, A netaláni visszaélések megakadályozása végett akként lehetne a dolgot szabályozni, hogy az a múzeumi tisztviselő, a ki a peszéri vagy a csepel-szigeti uradalmi erdőbe kirándulni szándékozik, a M. Nemz. Múzeum igazgatóságától minden egyes kirándulásra egy hivatalos és személyre szóló igazolványt kapna, melyet aztán az uradalom erdészeti személyzetének kívánságára felmutatni tartoznék. Ezzel eleje vétetnék annak is, a mi az előbbi években talán szintén megtörténhetett, hogy t. i. illetéktelen személyek a M. Nemz. Múzeum czégére alatt oda tolakodjanak s ott a mi rovásunkra a felpanaszolt esethez hasonló visszaéléseket elkövessenek.

Abban a nem remélt és nem várt esetben, hogy a felséges uralkodóház központi jószágigazgatósága még ily feltétel alatt sem fogná a kért engedélyt megadni, természetesen bele fog kelleni nyugodnunk a tilalomba. De akkor legalább okmányszerűleg igazolva lesz még késő utódaink számára is, hogy Magyarország egyik legelső kutatóintézetének, a M. Nemz. Múzeumnak szaktisztviselői, a kik Európa-szerte és idegen világrészekén mindenütt szabadon megfordulhatnak, éppen csak a magyar Királynak egyik magyarországi uradalmából vannak könyörtelenül kitiltva.

10. IV. 1911.

Dr Horváth

2. ábra. Horváth Géza fogalmazványa (és kézírása), amire válaszul a Magyar Nemzeti Múzeum megkapta a kutatási engedélyt. A Horváth Géza által írt dokumentum eleje (a) és vége (b) (MTM Tudománytörténeti Gyűjtemény)

3. Rothschild Rózsika levele Schmidt Antalnak (3. ábra)

[1911] Oct. 30

Tisztelt Tanár úr,

Férjem kérésére elvállaltam, hogy 26. diki kedves levelére válaszoljak miután Ő nem bírja eléggé a német nyelvet hogy újabb félreértések nélkül ezt tehette. [7] Azon kívül senki sem ismeri jobban ezen sajnálatos ügy összes fázisait és engem

személyesen nagyon bántott hogy éppen magyar oldalról érte férjemet méltánytalan eljárás. Mikor én igyekeztem őt Magyar kutatások iránt érdekelni és azt az önzetlen jóindulatot és szolgálatkészséget, melyről ő mint bátyja Walter Rothschild báró az egész művelt világ természettudományi intézményei és

/2/

kutatói előtt ismeretese, hazám javára is megnyerni. Hogy a dolgok kezdeteire térjek vissza kell mennem arra az időszakra mikor Uhl felfedezte Pest környékén az Orbiculosát. Senki sem örült ennek jobban mint férjem, nem csak azért mert az Uhl által kért összegért néhány példányt megszerezhetett, [8] de mert immár Ön abban a helyzetben volt hogy régi kívánsága szerint megírhasse és közölhesse a lepke élettörténetét; férjemnek első gondja az volt, mennyiben lehetne ebben segítségére és jól tudván hogy múzeumok ritkán vannak abban a helyzetben hogy anyagi áldozatokat hozhassanak felajánlotta hogy a területet megvásárolja a Múzeum részére. Majd mikor Tanár úr azt írta hogy ez nehézségekbe ütközik

/3/

és elegendő volna a helyet bekeríteni, megnevezvén az erre szükséges összeget – férjem küldött erre a célra egy cheque-et, melyet ön egy hideg levél kíséretében visszaküldött, azon megjegyzéssel, hogy jövőben az ilyesmivel! forduljon egyenesen a múzeum igazgatóságához. A dolog rendkívül meglepő volt, mert ha ezt talán nálunk nem is tudják a világ összes múzeumi örömmel és hálával fogadják bárkinek anyagi támogatását – legyen az csekély vagy nagy; a British Museum elég hírneves és büszke intézmény és mégis számtalan esetben elfogadták az én szerény támogatásomat, melyeket mindig az érdekelt osztályvezetőjéhez juttattam. Hogy bárki azt képzelhette hogy

/4/

férjemet ajánlatával más mint önzetlen szándék nem vezethette az nehezen tételezhető fel, pláne mikor számtalanszor felkérte Tanár urat, hogy még a nevét se említse fel; ugyanez áll arra nézve is hogy felajánlotta miszerint ha sikerülne itten tojásból felnevelni a lepkét, a legelső szakművész Mr. Frohawk által elkészítené az összes színezett rajzokat Tanár úr részére, [9] ehhez természetesen azonban szükséges volt tojás és "Futterpflanze" melyeket férjem haladék nélkül Mr. Frohawknak küldött hogy rajzai mentől tökéletesebbek legyenek (hogy az itteni klíma befolyása következtében a tenyésztés nem sikerült nem a jóakaraton múlt). Mindez pedig azért történt hogy az Ön munkája mentől sikerültebb legyen mert férjem mint lelkes entomolog az egészet nagy érdeklődéssel kísérte.

/5/

Az Orbiculosa titkot pedig híven megőrizte, sőt mikor gróf Teleki Sándor [10] ki úgy látszott tudott róla itt Londonban felemlítette férjem egy szóval sem árulta el

hogy neki van tudomása róla. Mindezt összegeztem pedig azért hogy Tanár úr lássa az Orbiculosa ügyét a helyes világításban.

Én igyekeztem a visszautasítást odamagyarázni hogy nálunk sajnos oly kis számban vannak még érdeklődők kiket tisztán csak lelkesedés vezet, hogy a múzeum közegei akaratlanul valami kicsinyes háttérrel keresnek és sikerült is a rossz benyomást elsimítani, mint legjobban bizonyít az a tény hogy

/6/

a legnagyobb készséggel minden kérdés mellőzésével meg is tettek. Mi sem volt tehát természetesebb hogy férjem Önt örömmel felszólította hogy tartson vele. Mikor a kirándulás után visszatértek, én egyszerűen megköszöntem az engedélyt és erre azt a választ kaptam, hogy bármikor férjem újból kíván Peszérre menni, minden a legnagyobb készséggel rendelkezésére áll és az erdőszlakban hálhat is. Igen nagy volt tehát meglepődésünk mikor folyó év június havában azt hallottuk hogy nehézségek merültek fel az engedély megadása ügyében mivel a m. Kir. Múzeum által panasz tétetett hogy báró Rothschild kap engedélyt míg ezt a múzeumtól megtagadják, ezzel a Bécsben tett feljelentéssel nemcsak

/7/

férjem kezdte Magyarországi és Erdélyi körútját tervezni abban a hitben hogy Tanár úrral együtt fognak kutatni. Ezen tervről fontosabb ügyek miatt le kellett mondanía és csakis a Peszéri kirándulásra áldozhatott 4–5 napot. Itt ismét vissza kell térnem a dolgok kezdetére.

Mikor első ízben tervezték a Peszéri kirándulást, Tanár úr sajnálattal értesítette férjemet hogy az engedélyt a múzeum kérésére megtagadták. Erre én személyesen fordultam a Ráckevei erdőfelügyelőséghez azon kéréssel hogy báró Rothschild Charles és kísérő részére egy napra az engedély megadassék, mit

/8/

férjemnek, de azon közegeknek kik neki az engedélyt adták súlyos kellemetlenséget lehetett volna okozni. Így tisztelt Tanár úr Ön be sem várta hogy mint írja, férjem az engedélyt az Ön részére is kikéri, hanem még mielőtt mi folyamodtunk volna adta be beadványát.

Férjem vonakodott ezt egyáltalán elhinni; hiszen csak azt várta hogy meghatározhassa az időpontot melyre az engedélyt kérje hogy Tanár úrral a további lépéseket táviratilag megbeszélje. Sőt annyira elkedvetlenítette ez a nem várt és fel nem tételezett eset hogy egész reábeszélésemre volt szükség hogy a kirándulásról végleg le ne tegyen. Nyugodtan biztosíthatom hogy még ha

/9/

egyenesen Ő Felségéhez is kellene folyamodni, az engedély meg lesz, de tudtam hogy erre nem is lesz szükség és nemcsak hogy ismét a legszívélyesebben nyárra úgy mint őszre megadatott de még férjemnek fel is kérték hogy egy Suwarovius

példányt a bécsi Korona-birtokok igazgatóságának jutasson el. [11] Ott nagy elégtétellel vették tudomásul hogy Suw. repült bőven és férjem elérhette kívánságát és foghatott saját részére néhányat a nélkül hogy a benne helyezett bizalommal vissza élt volna. – De hogy a történetek után nem értesítette

/10/

Tanár urat és útutazásairól azt már természetesnek fogja találni; de tévedés feltételezni hogy Ő „titokban” volt ott, sőt erről mindenki tudott úgy Bécsben mint Budapesten. Második tévedése Tanár úrnak hogy férjem az „engedélyt egy Forster”-től kapta: az eredeti 1909.diki a Ráczkevei erdőfelügyelőségtől, a továbbiak a Múzeum beadványa következtében Micklitz Tivadar Cs. és Ki. erdőtanácsos úrtól származnak. [12]

Harmadik és legerősebb tévedése pedig az a feltételezés hogy férjem Önt és Knöbl [13] erdészt egy

/11/

kategóriába sorolt – hiszen akkor nem érintkezett és levelezett volna Önnel az adott modorban; hogy pedig ezt mint Ön írja csak addig tette míg Önre szüksége volt, ez már igazán meg nem érdemelt gyanú. Hiszen ha férjem gyűjteni akar Magyarországon megteheti ezt minden segítség nélkül, mint ahogy már több localitásban gyűjtött is Férjem őszintén sajnálja hogy Ön ennyire félre ismerte és kételkedett az Önnel szemben mutatott barátsága és sympathiája őszinteségében de azért levele által a legtávolabbról sem érzi magát sértve és arra kér hogy biztosítsam Önt hogy senki sem sajnálja jobban a történeteket mint ő maga és hogy a múltban el-

/12/

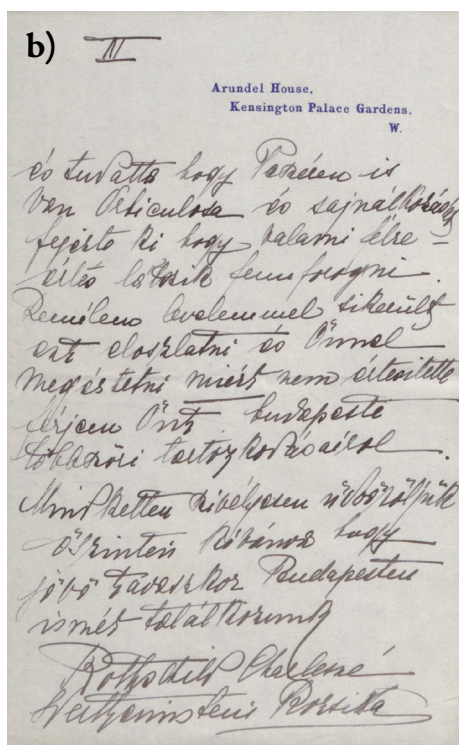
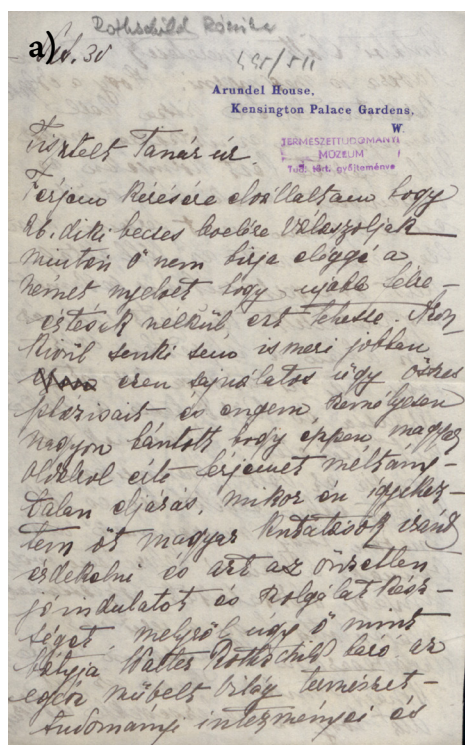
követett esetleges hibákért Peszéren most Öntől illetve a múzeumtól tagadták meg az engedélyt – Hogy ezt őszintén érzi azzal fogja bebizonyítani hogy legközelebbi bécsi tartózkodása alkalmából személyesen fogja Micklitz urat felkeresni és az iránt megközelíteni terjesztené ki az engedélyt az Ön személyére is. – Magától értetődik hogy a mi részünkről az ügy teljes titokban fog maradni, és ha szabad csak ajánlom Tanár úrnak, szintén tegyen így mert mint az előzmények mutatják panasz vagy kérvény inkább árthat mint használhat. Férjem még azt is kívánja Önnek mondani, hogy levélbeni őszinteségét egyáltalán nem veszi rossz néven mert Ő az őszinteség feltétlen híve, ez volt az oka is hogy nemrégén írt Önnek

/13/

és tudatta hogy Peszéren is van Orbiculosa és sajnálkozását fejezte ki hogy valami félreértés látszik fenn forogni. Remélem levelemmel sikerült ezt eloszlatni és Önnel megértetni miért nem értesítette férjem Önt budapesti többszörös tartózkodásáról. Mindketten szívélyesen üdvözljük őszintén kívánom hogy jövő tavaszkor Budapesten ismét találkozassunk

Rothschild Charlesné

Wertheimstein Rozsika

3. ábra. Rothschild (Wertheimstein) Rózsika levele (és kézírása), amit férje báró Charles Rothschild nevében írt Schmidt Antalnak. A Rothschild Rózsika által írt levél eleje (a) és vége (b) (MTM Tudománytörténeti Gyűjtemény)

4. A Kincstár leirata a Magyar Nemzeti Múzeumnak

(4. ábra)

Másolat

General Direktion
der Privat u. Familienfonde
Sr K. u. K. Apost. Majestät
5296

Auf Grund des schätzbaren Schreibens vom 4. September 1911, ZI: 58318 hat die General-Direktion der Privat- und Familien-Fonde Seiner k. u. k. Apostolischen Majestät die Angelegenheit wegen der entomologischen Forschungen in den zum Allerhöchsten Fondsgute Ráczeke gehörigen Waldungen einer nochmaligen Würdigung und Prüfung unterzogen, und gestattet sich dieselbe in Betreff der Betretung dieser Waldkomplexe durch Beamtes des königl. ungar. Nationalmuseum folgendes mitzutheilen:

Die Fondadministration ist sehr gerne bereit der Zoolog. Abtheilung des National-museums die erwähnten Waldungen zu wissenschaftlichen Zwecken zugänglich zu machen und auch den Verkehr mit den Organen des Gutes Ráczkeve nach Thünlichkeit zu erleichtern.

Dies wird sich am zweckmässigsten in Weise erreichen lassen, dass die Gutsverwaltung Ráczkeve dem königl. ungar. Nationalmuseum zum Besuche der fondsherrlichen Forste jeweils

/2/

für die Dauer eines Jahres einem Generalerlaubnisschein ausfertigt, auf Grund dessen das Nationalmuseum jenem Beamten, welcher in den Waldkomplexem von Peszér oder auf Insel-Csepel wissenschaftliche Beobachtungen vorzunehmen hätte, fallweise Specialerlaubnisscheines unter Bezeichnung des Namens und Dienstcharackters des betreffenden Beamten auszustellen hätte.

Gleichzeitig hätte jedoch das National-Museum von der Ausfertigung dieser Specialerlaubnisscheine der Gutverwaltung Ráczkeve Mittheilung zu machen, um derselben Gelegenheit zu bieten das unterstehende Personale von zu gewärtigenden Ankunft der betreffenden Musealbeamten rechtzeitig zu verständigen.

Diesem Schutzpersonale gegenüber hätten sich die Musealbeamten vor Beginn ihrer Arbeiten an Ort und Stelle durch Vorweisung des Specialerlaubnisscheines zu legitimiren.

Von der vorherigen Anmeldung des Tages des Eintreffens hat es hiernach dem dortigen Wünsche gemäss das Abkommen zu finden, wogegen sich die Musealbeamten auf den Fang einer mässigen Zahl gewisser Schmetterlingsarten, speciell aber bei der Species

/3/

Melanargia Suwarovius zu beschränken hätten, um diese Arten vor der Ausrottung zu schützen.

In diesem Sinne wird die Gutsverwaltung gleichzeitig mit den erforderlichen Weisungen versehen.

Es sei schliesslich erwähnt, dass nach den eingeholten Informationen Baron Charles Rothschild im Vorjahre nur drei Exemplare der letzterwähnten Species gefangen habe. [14]

Wien, am 30. November 1911.

Hawerda s. K. [15]

An das löbliche königl. ungar. Ministerium für Kultur und Unterricht in Budapest

A fenti (4.) dokumentum magyar fordítása

„Az 1911. szeptember 4-én kelt, 58318. számú, nagyra becsült levél alapján Ö Császári és Királyi Apostoli Felsége Magán- és Családi Alapítvány Főigazgatósa további értékelésnek és vizsgálatnak vetette alá a ráczkevei

Legfelsőbb Alapítványi Hatósághoz tartozó erdőkben folyó rovar-tani kutatások ügyét, és a Királyi Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselőinek ezen erdőkomplexumokba való belépésével kapcsolatban a következőket kívánja közölni:

A birtokigazgatás készséggel biztosítja a Nemzeti Múzeum zoológiai osztályának a fent említett erdőbe való tudományos célú belépést, valamint szükség esetén elősegíti a kommunikációt a ráczkevei birtokhatóságokkal.

Ezt a leghatékonyabban úgy lehet elérni, ha a ráczkevei birtokigazgatás eseti alapon látogatási céllal hozzáférést biztosít a Királyi Magyar Nemzeti Múzeumnak a birtok erdeihöz.

/2/

Egy évre szóló általános engedély kerül kiadásra, amely alapján a Nemzeti Múzeum eseti alapon különleges engedélyeket ad ki bármely tisztviselőnek, aki tudományos megfigyeléseket végez a Peszér erdőkomplexumokban vagy a Csepel-szigeten, feltüntetve az adott tisztviselő nevét és beosztását.

Ugyanakkor a Nemzeti Múzeum értesíti a Ráczkevei Vagyongazgatóságát ezen különleges engedélyek kiadásáról, hogy lehetőséget biztosítson nekik arra, hogy időben értesítsék az illetékes személyzetet az adott múzeumi tisztviselők várható érkezéséről.

A múzeumi tisztviselőknek a munka megkezdése előtt a különleges engedély bemutatásával kell igazolniuk magukat a helyszíni biztonsági személyzetnek.

A megállapodás szerint az érkezés napját a helyi hatóságok kívánságainak megfelelően tudatják, és annak értelmében a múzeumi tisztviselők mérsékelt számú példányt gyűjthetnek, különösen a *Melanargia suarovius* fajból,

/3/

korlátozzák begyűjtésüket, megvédendő ezt a fajt a kipusztulástól.

Ebben az értelemben a birtokigazgatás egyidejűleg megkapja a szükséges utasításokat.

Végül meg kell említeni, hogy a beszerzett információk szerint Charles Rothschild báró a múlt évben mindössze három példányt fogott a fent említett fajból.

Bécs, 1911. november 30.

Hawerda, S.K.

A nagyra becsült Királyi Magyar Művelődési és Oktatási Minisztériumnak Budapesten”

JEGYZETEK

[1] A peszéri erdő kapcsán a már idézett két Frivaldszky Imre-féle magyar nyelvű publikáció a leginformatívabb: FRIVALDSZKY 1859 és 1865, valamint az a legújabb tanulmány, amelyik nagy részletességgel betekintést ad annak történetéről (MOLNÁR *et al.* 2022). Ez utóbbi munka tárta fel, hogy a Magyar szemőc itteni előfordulását az ornitológus Ludwig Landbeck (1807–1890) már 1838-ból jelezte, amikor Petényi Salamon (1799–1855) múzeumi segédőr kíséretében meglátogatta az erdőt (LANDBECK 1843).

[2] Praxa János a ráckevei koronabirtok erdőmestere volt, aki elkészítette az uradalomhoz tartozó erdőségek gazdálkodási terveinek irányelveit és felügyelte azok megvalósítását, lásd PIRKNER (1915).

[3] A peszéri *Melanargia russiae* állományokra abban az időben szélesen alkalmazták a *Papilio suwarovius* Herbst, 1796 fajcsoport nevet, amelynek típusanyaga ugyancsak a Volga-vidékről származik, tehát a ma használatos *Arge russiae* Esper, 1783 fiatalabb társneve.

[4] Valóban, ABAFI-AIGNER (1902) maga számol be arról, hogy a peszéri erdőt többször is meglátogatta. Jegyzetei szerint 1896. június 14-én Uhl (= Ujhelyi) Józseffel (1879–1933) járt Peszéren, amikor is a szemőcből „bőven került”, majd 1898. május 11-én hiába keresték a hernyót. 1898. június 12-én a szemőc nagy számban rajzott, ekkor velük volt Margarete Fountaine (1862–1940) szenvedélyes lepkegyűjtő is (CATER 1997). 1901 június derekán Ujhelyivel és Ulbrich Edével (1854–1917) megint csak gyűjtik a fajt. A MTM gyűjteményében őrzött anyagban levő példányok közül Abafi-Aignertől csak kevés származik (lásd BÁLINT & KATONA 2013), és Bécsben se található tőle számottevő szemőc anyag (lásd a 11. jegyzetet). A külföldi folyóiratokban megjelenő lepkecsere és eladási hirdetéseiben viszont a „Suwarovius” rendszeresen szerepel (5–6. ábra). Felmerül még Cerva Frigyes (1856–1935) neve, akit Abafi-Aigner is említ peszéri kirándulásai kapcsán. Cerva a századfordulón aktívan kereskedett magyarországi állatokkal, köztük a Peszéren is előforduló *Rhyaroides metelkana* lepkefajjal, és a Magyar szemőccel is (7–8. ábra); és valóban kapcsolatban állt a MNM-mal, ahonnan több megbízást is kapott. Így a bécsi vád semmiképpen sem volt megalapozatlan.

[5] Ezzel kapcsolatban lásd BÁLINT és KATONA (2013) munkáját. A londoni Natural History Museum gyűjteményeiben valóban nincs 1909-ből származó, Rothschild által gyűjtött peszéri *Melanargia russiae* példány, de későbből több is van, lásd a 11. jegyzetet.

[6] A „legikonikusabb” peszéri, illetve Duna–Tisza közti fajok betűrendben (zárójelben a Frivaldszky-féle magyar nevükkel) (családbesorolás): *Chondrosoma fiduciaria* (Sebes nyilanc) (Geometridae) (KATONA *et al.* 2025), *Coenonympha oedippus* (Oedippus szemcsér) (Satyridae) (KATONA & BÁLINT 2020), *Eublemma pannonica* (Pannonia virász) (Noctuidae) (KATONA *et al.* 2020), *Gortyna lunata* (Holdas gumócz) (Noctuidae) (KÖNIG 1959); *Jaspidea celsia* (Magasztos pating)

(Noctuidae), *Orgyia intermedia* (Hangai nyutag) (Erebidae), *Oxytrypia orbiculosa* (Körjegyű ardóc) (Noctuidae) (SCHMIDT 1912, 1913); *Rhyparoides metelkana* (Metelka lipenye) (Erebidae).

[7] Rózsika valóban teljes odaadással intézte férje levelezését, ahogy ezt a MTM Tudománytörténeti gyűjteményben levő Schmidt fond is tanúsítja (BÁLINT & KATONA 2014), amiben Rózsika kézírásával tizenegy német és négy magyar nyelvű levél található (BÁLINT, *in prep.*).

[8] Charles Rothschild jelentős anyagi erőforrásokat biztosított azért, hogy Angliában bizonyos területek megmaradjanak természetes állapotukban, ezekről külön listát készített „Rothschild Reserves”, lásd BARNES 2015). A Pompás lángszínér (*Lycaena dispar*) fennmaradása érdekében komoly erőfeszítéseket tett (ROTHSCHILD 1979). Valószínűleg ez a természetvédelmi irányultság mozgathatta a Körjegyű ardóc kutatása és az élőhely megvásárlása kapcsán, ezért pénzt ajánlott Schmidt Antalnak, aki ezt félreértette. A levelezésből kiderül az is, hogy Charles Rothschild milyen komoly összeget ígért az ardóc példányaiért (több mint egyhavi segédőri fizetés), amelyeket Schmidt közbenjárásával Ujhelyi József állattári preparátortól vásárolt – megszegve a múzeumi szabályzatot (9. ábra).

[9] Frederick William Frohawk korának ismert brit természetrajzi illusztrátora volt, madarakat és lepkéket rajzolt, szoros kapcsolatot ápolt a természettudományokért rajongó Rothschild fivérekkal (SALMON *et al.* 2000). Frohawk szenvedélyes lepketenyésztő volt, többek között ő tárta fel a Nagypettyes boglárka (*Maculinea arion*) titokzatos életmódját és közölte a *The Entomologist* évfolyamaiban (1899, 1903, 1905, 1906 és 1913) megjelenő cikksorozatában, de a befejező tanulmányát már másutt közölte (FROHAWK 1916). Charles Rothschild őt kérte meg az *Argyronome laodice* (FROHAWK 1909) és *Brenthis hecate* (FROHAWK 1913) életmenetének feltárására. Akárcsak a Magyar szemőc esetében, ezeknek a fajoknak is ő küldte a petéit. Frohawk 1910. V. 15-én Rothschildre hivatkozva ír Schmidtnek, és ajánlkozik az ardócos képek megrajzolására (Schmidt fond: 495/190). Rothschild és Schmidt levelezéséből kiderül, hogy Schmidt küldött ardóc petéket Rothschildnak, aki megpróbálta a fajt tenyészteni. Frohawk a petéket lerajzolta, de azok beszáradtak, így az angliai tenyészkísérlet nem sikerült. Az ardócos monográfia táblájának színezett rajzait és fényképét magyar kollégák készítették: Dr. Abonyi Sándor (1881–1930) állat- és szövettan tanár az Állatorvosi Főiskolán, Praszky Ferenc (?), Dr. Pongrácz Sándor (1888–1945) muzeológus, és Dr. Szombathy Kálmán (?) muzeológus.

[10] Minden bizonnyal a partiumi Kápolnáson élő Teleki Jenő (1881–1947) erdélyi mágnásról van szó, aki Schmidt Antalt személyesen ismerte, és a trianon-paktum utáni Románia magyar lepkészeti köréhez tartozott: mindannyian szoros kapcsolatot ápoltak a Magyar Nemzeti Múzeummal (VIG 2020).

5 Für Falter und präparierte Raupen gebe ich in Tausch ab:

Aigner: Ungar. Volksdichtungen (2 fl.); Petőfi: Poetische Werke, übers. von Aigner, 2 Bde. (4 fl.); Wekerle: Reform der Philosophie (1 fl. 80 Kr.); ferner Falter von P. alciphron, A. daphne, A. hecate, M. v. Suwarovius, C. Aedipus, Sp. lavatherae, S. orbifer, S. leucopsiformis, Th. fenestrella, C. coenosa, P. v. nigrocincta etc., sowie pr. Raupen von A. casta, L. coenosa etc. Liste zur Verfügung. [41]

L. v. Aigner,
Budapest IX, Lónyaystraße 11.

6 Falter-Angebot.

Im Tausch oder gegen baar gebe ich billig ab: P. podalirius, machaon, Th. polyxena, A. crataegi, P. napi, v. napaeae, A. cardamines, L. sinapis, v. lathyri, v. diuensis, C. hyale, edusa, Th. spini, ilicis, P. alciphron, L. orion, astrarche, corydon, hylas admetus, V. cardui, M. cinxia, phoebe, trivialis, Arg. daphne, hecate, ab. eris, pandora, M. v. Suwarovius, S. arethusa, statilius, dryas, P. maera, megaira, achine, E. lycaon, janira, hyperanthus, C. oedipus, Sp. lavatherae, D. porcellus, M. fuciformis, Ses. leucopsiformis, Ino chloros, budensis, Z. punctum, cyna ae, laeta, carinolica, N. ancilla, N. cicatricalis, S. roseida, A. hebe, alicia, Z. pyrina, O. intermedia, P. v. nigrocincta, C. lunula, Pl. illustris, gutta, Hel. cognatus, cardui, Th. respersa, communimacula, pannonicus, paula, Er. deceptoris, R. sericealis, Br. puella, Eil. cordaria, v. Röslerstammaria, L. lundaria, B. selenaria, E. denticulata, graphata etc. Auch präp. Raupen abzugeben. Listen zur Verfügung.

L. v. Aigner,
Budapest, Rökkasse 32.

Anzeigen.

7 Einige bessere Arten Insekten biete ich in wenigen Exemplaren an:

Coleoptera: Glareis Frivaldszkyi, Codocera chrysomelina, Platyscelis hungaricus, Anthaxia, Hackeri, Purpuricenus hungaricus, Aegosoma scabriorne, Dorcadion Cervae etc. **Lepidoptera:** Suwarovius, Atropos, o. l. Balsamitae, Cordaria, Rectalis etc.

F. A. Cerva, Sziget-Csep,
I. P. Szig. szt. Márton, Ungarn.

8 Angebot.

Coleoptera: Cicindela soluta, Glareis Frivaldszkyi, Codocera chrysomelina, Homaloptila limbata, Platyscelis hungarica, Phytocia Argus, Purpuricenus hungaricus etc. etc.

Lepidoptera: Melanargia v. Suwarovius, Cymatophora octogesma, Thalpocharis pannonica, Chariclea delphinii, Caradrina Kadenii, Plusia gutta, Eilectria cordaria, v. Roeslerstammaria etc. etc.

Hymenoptera: Bombus fragrans, laesus, Eucera hungarica, Andrena spectabilis, Teuthredopsis hungarica etc. etc.

Diptera: Gastrophilus equi, haemorrhoidalis, Bombylius punctatus, Nemotelus signatus etc.

Orthoptera: Thamatrizon Frivaldszkyi, Psorodotus Fieberi, Orphanina denticulata etc. etc.

Neuroptera: Phryganea grandis, Myrmecaelurus trigrammus etc. etc.

Pseudoneuroptera: Orthetrum cancellatum, albistyla, Anax formosus, Epitheca himaculata etc.

Biologia: Callidum sanguineum, Pyrochroa coccinea, Galerita melonella, Vespa media, Gastrophilus equi, Bibio Marci, Gryllotalpa vulgaris.

Pupe vivae: Thais polyxena Mk. 1. Saturnia pyri Mk. 2.50, Gastroph. equi Mk. 4 pro Dtlz.

Arachnoidea: Trochosa infernalis etc.

Reptilia: Ablepharus pannonicus lebend, als auch in Spiritus.

Mammalia: Cricetus vulgaris, Mus. spicilegus, Sminthus trisens in Bälgen samt Schädel, letztere Art auch lebend à Mk. 10

Oologia: Leucostella luscinioides, Monticola saxatilis, Ortigometra minuta, Totanus stagnatilis, Sterna leucoptera etc. etc. in frischen, tadellosen Gelegen. Alles zu massigen Baarpreisen. Ausföhr. Listen gratis.

F. A. Cerva,
Sziget-Csep, C. P. Szig. szt. Márton, Ungarn.

5–8. ábrák. Lepkecsere- és eladási hirdetések korabeli folyóiratokból. 5 = L. v. Aigner (= Abafi-Aigner Lajos) az általa fordított és kiadott magyar népdalszövegek és Petőfi versek kötetei mellett a Magyar szemőc („M. v. Suwarovius”) példányait is árulja, illetve cseréli (*Illustrierte Zeitschrift für Entomologie* (Neudamm) 4(6): hátlap (1898); 6 = Abafi-Aigner lepkeeladási listája, benne a „M. v. Suwarovius” fajjal, *Societas entomologica* (Zürich) 12: 117 (1898); 7 = Cerva Frigyes árulja vagy cseréli a „Suwarovius”-t is, *Societas entomologica* (Zürich) 11: 111 (1896); 8 = Cerva árulistája, számtalan zoológiai ritkasággal, köztük a „Melanargia v. Suwarovius” fajjal: *Societas entomologica* (Zürich) 12: 119 (1898). (MTM Központi Könyvtár)

[11] A 2024. április 12-én tett látogatás során a bécsi Naturhistorisches Museum gyűjteményeiben magyarországi lelőhellyel 25 *Melanargia russiae* lepkepéldány és egy bábbőr került regisztrálásra. Teljes bizonyossággal egyik sem azonosítható a koronauradalom kérésére beküldött példánnyal. A példányokat időrendben (a), majd a gyűjtési év nélküli példányokat lelőhelyük szerint betűrendben az alább kerülnek felsorolásra (b):

(a) Ofen, 1871, Anker (bábbör); Ungarn, 1881, Anker (hím); Pusztaspezér, 1890, Juni, [gyűjtő nélkül] (hím); Pusztaspezér, 1890. VI. 19, coll. Schawerda (nőstény); Pusztaspezér, 1899. VI. 11, Aigner (hím); Ungarn, 1900, coll. Kalchberg (hím); Pusztaspezér, 1900 VI. 14. [gyűjtő nélkül] (nőstény); Pusztaspezér, 1903. VI. 9, [gyűjtő nélkül] (hím); Pusztaspezér, 1908. V. 1. [gyűjtő nélkül] (hím); Pusztaspezér, 1908. VI. 12. [gyűjtő nélkül] (hím).

(b) Hungaria, [évszám nélkül, gyűjtő nélkül] (nőstény); Hung-Csepel, [évszám nélkül], coll. Schawerda (hím); Pusztaspezér, [évszám nélkül, gyűjtő nélkül] (6 hím, nőstény); Súd Ungarn, [évszám nélkül], Locke, coll. Habich (hím, nőstény); Ungarn, [évszám nélkül], coll. Schawerda (hím, nőstény); Ung. Budapest, [évszám nélkül], coll. Wagner (hím); Ungarn, [évszám nélkül], coll. Dzierzynski (hím); [lelőhely nélkül], ex coll. Bohatsch, coll. Wagner (nőstény).

Rothschild

A pénzt holnap reggel 8-13
óra közt kézbesítik.

Értesítés.

Schmidt Antal címére
a *Öndele* -i posta- és távirahivatalnál
1909. évi hó -n *Charles Rothschild* által
feladott számú, K f-ről szóló távirati postautalvány érkezett.

Közlemény: *Kérem vegyen reczed hat pár orbiculosa pártját 28 koronáért ajánljon Uhlnek száz koronát hely megmutatásért önnek mivel on nem mehetek ne küldjön ide le geldányt copulat gyurott selyempapírral dobozba téve nyerhetünk Tojást szokásokat helyszínen fontos megfigyelni átnézve levelemben említett forrásokat háromszáz koronát sürgősségileg rutatem Charles Rothschild.*

Kelt -n, 1909. évi hó -n.
A kézbesítő postahivatal

Aláírás: *[Signature]*

233. sz. nyomtatvány. Értesítés kézbesítésre beérkezett távirati postautalványokról.

9. ábra. Charles Rothschild távirata, amit Schmidt Antalnak küldött a Körjegyű ardóc (*Oxytrypia orbiculosa*) vásárlásáról, kelt 1909. október 7-én, a közlemény szövegezése: „Kérem vegyen reczed [= részemre] hat pár orbiculosa pártját 28 koronáért ajánljon Uhlnek száz koronát hely megmutatásért önnek mivel on [= én] nem mehetek ne küldjön ide le geldányt [= le példányt] copulat gyurott selyempapírral dobozba [= dobozba] téve nyerhetünk Tojást szokásokat helyszínen fontos megfigyelni átnézve levelemben említett [= említett] forrásokat háromszáz koronát sürgősségileg rutatem [= utaltam] Charles Rothschild. (MTM Tudománytörténeti Gyűjtemény)

Megjegyzések a bécsi anyagban felmerült újabb „lelőhelyekhez”: Ofen – valószínűleg nem a bábbör lelőhelyét, hanem a gyűjtő lakhelyét (az anyag származási helyét) jelöli, t. i. az Anker-fivérek budai (= Ofen) illetékességük voltak (ABAFI-AIGNER 1898), és bár a faj előfordulása ismert volt a régi Buda (= Ofen) környékén is, de a főváros közeli állományok kipusztulásáról már FRIVALDSZKY (1865) tudósított. Ezért nem valószínű, hogy az egykor Dahl által is említett budai lelőhely még meglelt volna (v. ö. BÁLINT & KATONA 2013); Csepel – feltételezhetően a példány Cerva Frigystől származik, aki a Csepel-szigeten levő Szigetcsépen lakott, és onnan fejtette ki kereskedői tevékenységét (lásd 7–8. ábrák); eddig egyetlen egy adat sem merült fel a Magyar szemőc csepeli előfordulásával kapcsolatosan. Jól ismert rovarkereskedői eszköz, hogy a ritka lepke példányát átcédulázzák és olyan lelőhelyet adnak meg, ahol a fajt még nem találták, ezzel emelve a példány „tudományos” és egyben kereskedelmi értékét; Súd Ungarn – a két példány Heinrich Locke († 1911) gyűjteményéből származik, aki széles körű cserekapcsolatot folytatott és kereskedett lepkékkel is (az árak kialakításával kapcsolatban lásd meglátásait: LOCKE 1891); a cédulán szereplő lelőhely abban az időben Magyarország bánsági területeit jelezte, a Magyar szemőcnek erről a területről egyetlen ismert adata sincs.

[12] Micklitz Tivadar (1856–1922), a királyi család birtokainak jószágigazgatója, akinek Charles Rothschild első cikkében köszönetet mond (FROHAWK & ROTHCHILD 1912a). Miután Schmidt panasza Bécsig is eljutott, az ügyben az ottani bulvársajtónak is nyilatkoznia kellett (lásd ANONYMUS 1913) (10. ábra).

DEBRECENI NAGY ÚJSÁG	1913. április 2.
Pillangócsata. — Bárá Rothschild Charles lepkéi. — Budapestről írják: Magyarországnak egyik természeti ritkasága egy igen szép fajta nagy lepke, a <i>Melanargia Suwarowius</i>, mely csak Oroszország némely nagy pusztáján és Magyarországon, Ráckeve mellett, az uralkodó család birtokaihoz tartozó pezséri pusztán fordul elő. A ritka lepkefajról tudomást szerzett Rothschild Charles báró, a szenvedelmes rovargyűjtő is, akinek tudvalevően Wertheimstein Rózsika a felesége. Rothschild báró ezekről a lepkékről egy értekezést írt, amelyben mint az érdekes faj magyarországi lelőhelyének felfedezője szerepelt. E miatt a magyar Nemzeti Múzeum egyik tisztviselője megtámadta a minap egy esti lapban nemcsak Rothschild bárót, de az uralkodó család ráckevei uradalmának igazgatóságát is, mely a magyar természettudósok elől elzárta a pezséri értékes lepkévadászterületet Rothschild bárónak ellenben megnyitotta.	Ez ügyben most nyilatkozik a bécsi lapokban Micklitz Tivadar, a bécsi mezőgazdasági főiskola tanára is, aki tavaly még a királyi család birtokainak igazgatója volt. Micklitz arra hivatkozik, hogy a pezséri lepkévadászatiokat korlátoznia kellett, mert attól kellett tartania, hogy a Nemzeti Múzeum tisztviselői ezt a ritka és igen jól értékesíthető lepkét teljesen kiirtják. A lepkéfogásra minden természettudósnak engedelmet adott, de csak bizonyos korlátozással, — három-négy darabnak a fogására. A Nemzeti Múzeum e miatt a kultuszminiszter útján panaszt tett a főudvarmesteri hivatalnál s azt kívánta, hogy kizárólag a múzeum tisztviselői vadászhasznának lepkékre Pezséren, de ők azután korlátozás nélkül. A főudvarmester nem teljesítette ezt a kérést, — ezért elégedetlenek most a Nemzeti Múzeum tisztviselői, meg azért, hogy Rothschild báró, a ki különben csak három-négy darabot fogott a ritka lepkéből, ezeknek leírását hamarabb közzétette, mint a Nemzeti Múzeum tisztviselői. Az ő szemükben ugyanis, írta Micklitz, egy új lepkefaj leírásának legelső közlése éppen olyan nagy dolog, mint a minő például a geográfusok között az északi sark felfedezése.

10. ábra. A *Debreceni Nagy Újság* glosszája a pezséri kitiltás esetéről, megfricskázva a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselőit. (Forrás: Elektronikus Periodika Archivum)

[13] 1895-ben Knöbl Rezső a peszéri szolgálatban Brettschneider Prokop uradalmi erdészt váltotta (lásd ABAFI-AIGNER 1902).

[14] A BÁLINT és KATONA (2013) által közölt adatok alapján Rothschild peszéri kutatásai során folytatott gyűjtésekből a következő anyag található a londoni Natural History Museum gyűjteményeiben (Main Collection és Rothschild Collection): 1909 = nincs példány; 1910 = 13 példány; 1911 = 20 példány; 1912 = 23 példány; 1913 = 10 példány (ebből 5 petéből nevelt). Úgy tűnik, a MTM gyűjteményében őrzött, jól dokumentált nőtény példánytól származó petékből próbáltak tenyészetet létrehozni (BÁLINT & KATONA 2013, 6–7 ábrák). Nem tisztázott, hogy a petéket Gurney elvitte-e Angliába, aki Peszérre 1912. június 12-én látogatott Czillinger és Schmidt kíséretében, és ekkor gyűjtötték az említett nőtény példányt (vö. BÁLINT & KATONA 2013: 6–7. ábrák). Gurney 1912. július 2-én kelt levelében említi (Schmidt fond: /495/224; ehhez a leveléhez mellékelte fényképeit is; vö. BÁLINT & KATONA 2013: 8–9. ábrák), hogy a „Suwarovius” nőténye mintegy 60 petét rakott, és hogy a rokon „Galathea”-tól eltérően a petéket nem szórta szét. Ez azt valószínűsíti, hogy Angliában figyelte meg a petézést és élő példány(oka)t is vitt magával. A petézési módot Frohawk rajza ábrázolja az 1912-ben megjelenő tanulmányban (FROHAWK & ROTHSCHILD 1912b), amely szerint ezt [1912] június 19-én, délelőtt 11 órakor dokumentálták (vö. BÁLINT & KATONA 2013: 11. ábra; az évszámot „1911”-ként helytelenül megadva!) Peszéren.

[15] Franz Hawerda-Wehrlandt (1854–1931), a legfelsőbb (királyi és császári) jószágok és alapítványok vezérigazgatója (PÁPAY 1928).

ÖSSZEGZÉS ÉS KITEKINTÉS

Több mint egy évszázad távlatából, a fentieket ismerve a következőket állapíthatjuk meg és vonhatjuk le a tanulságot:

(1) A Körjegyző ardócot Budapest határában 1909-ben találta meg Uhl (Ujhelyi) József, a Magyar Nemzeti Múzeum preparátora, és később a peszéri erdőben pedig Charles Rothschild báró, a dúsgazdag bankár. Ennek kapcsán intenzív levelezés majd baráti kapcsolat alakult ki a báró és Schmidt Antal, a Magyar Nemzeti Múzeum lepkegyűjteményének vezetője között.

(2) Rothschild évek óta kutatta a magyarországi faunát, a jellegzetes lepkefajok életmenetének feltárásában munkatársa a brit William Frohawk volt. A báró jelentős anyagi támogatást ajánlott fel az ardóc kutatására. De Schmidt, ismeretlen ok miatt, nem akarta bevonni a bárót sem pedig munkatársát kutatásaiba, és a Magyar Nemzeti Múzeum támogatásával feltárta a lepkefaj életmenetét.

(3) Mindeközben, valószínűleg a báró közbenjárására, a peszéri erdő tulajdonosa (az uralkodóház) megtiltotta ráckevei uradalmában a lepkegyűjtést, arra hivatkozva, hogy az ott előforduló lepkéket, különösen a kihalás szélére

sodródott „Melanargia suwarovius” szemőcfajt illetéktelen személyek üzletszerűen gyűjtik. Emiatt a múzeum tisztviselőit nem engedték a területre, viszont a báró szabadon mozoghatott. A tilalmat Schmidt levelezésében nehezményezte, és a bárótól ígéretet kapott, hogy a helyzetet személyes kapcsolataik révén próbálják orvosolni. A bárónak eközben nem tiltották meg az uradalmi erdőkben a kutatást.

(4) A Magyar Nemzeti Múzeum sérelmezte tisztviselőinek kitiltását az uradalmi erdőkből, de ezt az elutasított panasztétel után benyújtott kérelemre a Kincstár feloldta, és a helyzetet rendezte. Így Schmidt folytathatta a magyar fajok életmenetének feltárását, és a peszéri erdőben előforduló szemőcfaj kutatására fókuszált. Miközben a témán dolgozott, megjelentek Rothschild báró szakcikkei a szemőc életmenetéről, amit William Frohawk közreműködésével tárt fel. Ezt Schmidt nem hagyta annyiban, és egy napilapban megjelenő tárcában utólag nehezményezte. Az 1913 után bekövetkező történelmi események (világháború, impériumváltás, Tanácsköztársaság, Trianon-paktum, betegség) miatti körülmények nem engedték, hogy kapcsolatuk később rendeződjön.

(5) Charles Rothschild az XX. század első évtizedében állította össze a ma „Rothschild Reserves”-ként ismert brit természetvédelmi területek listáját, majd 1912-ben megalapította azt a társaságot, amely vásárlások útján természetvédelmi területeket hozott létre (Society for the Promotion of Nature Reserves). Minthogy felesége és annak családja erősen patrióta érzelmű volt, feltételezhetjük, hogy az akkori magyarországi viszonyokat ismerve hasonló terveket dédelgethetett. Erre enged következtetni a tény, hogy gyűjtői bejárták a Magyar Korona alá tartozó országok számos vidékét, és pontos adatokat gyűjtöttek. Talán a peszéri erdő védelmének kérelme ennek a tervezetnek az egyik lépése lehetett, és ezt értékelhetjük úgy is, mint az első olyan természetvédelmi intézkedést Magyarországon, amely egy kipusztulás szélére került lepkefajt és annak élőhelyét próbálta megőrizni.

(6) Ha a peszéri erdő védelmét valamelyik túlbuzgó, a dúsgazdag bárónak mindenképpen kedvezni akaró bécsi hivatalnok vagy a jogaiban megsértett magyar tisztviselő esetének fogjuk fel, bizonyosan nem értjük meg az idők üzenetét. Több mint egy évszázad távlatából végre fény derülhet a valóságra: egy újabb félreértések és a történelem okozta tragédia. Mert mennyire másképp alakulhatott volna a Kárpát-medencében a természetvédelem sorsa egy „magyar” Rothschild-listával! Minden bizonnyal a Duna-Tisza közének vízrendezése máshogy alakul, és a kunpeszéri erdőben levő különleges lepkefajok sorsa sem pecsételődik meg, és nem pusztul ki a se Körjegyű ardóc, se a Magyar szemőc (11–12. ábrák).

11

Maglód
1949. X. 11.
Friedrich A.

coll.
A. Friedrich

Maglód
1949. X. 11.
Friedrich A.

MTM, Lepkegyűjtemény
Körjegyű Áfdóc 2015.
37. számú példány

12

Peszér
1913. VI. 14.
Lengyel

coll. Gy. Lengyel

Magyar Természettudományi
Múzeum, Lepkegyűjtemény
Digitalizálva, 2018.

11–12. ábrák. Két, Pannóniából kipusztult faj legutolsó gyűjtési dátummal ellátott példányai a Magyar Természettudományi Múzeum gyűjteményéből. 11 = Körjegyű ardóc (*Oxytrypia orbiculosa*), hím; Maglód, 1949. X. 11, Friedrich; 12 = Magyar szemőc (*Melanargia russiae*), hím; Peszér, 1913. VI. 14, Lengyel Gy.; méretléc = 10 mm.

(MTM Lepkegyűjtemény, Katona Gergely)

*

Köszönetnyilvánítás – Sabine Gaal-Haszler (Naturhistorisches Museum, Wien) készségesen hozzájárult, hogy a bécsi múzeum anyagait vizsgálhassam; Katona Gergely kollégám az ábraanyag összeállításában és a kézirat korai változataihoz fűzött megjegyzéseivel nyújtott fontos segítséget; Németh Lajos (Zalaszentmihály) tanácsaival és irodalmi adatokkal segített; Matuszka Angéla és Sebestyén Réka könyvtárosok digitalizálták számomra a Rothschild-levelezést és további, a tárgyhoz tartozó Schmidt-fondban található dokumentumokat; a bírálók építő megjegyzéseikkel és pontatlanságok javításaival segítették a tanulmány elkészítését; mindegyiküknek itt fejezem ki köszönetemet.

HIVATKOZÁSOK

- ABAFI-AIGNER L. 1898: *A lepkészet története Magyarországon*. – Királyi Magyar Természettudományi Társulat, Budapest, VI + 202 + [1] pp.
- ABAFI-AIGNER L. 1902: Peszéri kirándulásaim. – *Rovartani lapok* **9**: 75–82.
- ANONYMUS 1913: Pillangócsata. Báro Rotschild [!] Charles lepkéi. – *Debreceni Nagy Újság* **3**(75): 6.
- [BÁLINT Zs.] 2006: Függelék – A Kárpát-medencében előforduló pillangóalakú lepkék rendszeres névjegyzéke. Pp. 127–136. In: Bálint Zs., Gubányi A. és Pitter G.: *Magyarország védett pillangóalakú lepkéinek katalógusa*. – Magyar Természettudományi Múzeum, Budapest, 136 pp.
- BÁLINT Zs. & KATONA G. 2020: *Fajmegőrzési terv: ezüstsávós szénalepke (Coenonympha oedippus)*. – Természetvédelmi Hivatal, Budapest, 36 pp.
- BÁLINT Zs. & KATONA G. 2013: Notes on the Hungarian populations of *Melanargia russiae* (Esper, 1783) extinct since a hundred years (Lepidoptera: Nymphalidae, Satyrinae). – *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* **105**: 179–198.
- BÁLINT Zs. & KATONA G. 2014: A lepkész Schmidt Antal (1880–1966): a muzeológus és az igazgató öröksége a Magyar Természettudományi Múzeumban. – *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* **106**: 23–51.
- BARNES S. 2015: *Prophet and Loss: Time and the Rothschild List*. – The Wildlife Trust, Newark, 97 pp.
- CATER W. F. 1997: *Love Among the Butterflies: The Travels and Adventures of a Victorian Lady*. – Virago, London, 358 pp.
- [CSIKI E.] 1913: Társasági élet. – *Rovartani Lapok* **20**: 29–30.
- FOUNTAIN M. E. 1898: Two Seasons Among the Butterflies of Hungary and Austria. – *The Entomologist* **31**: 281–289.
- FRIVALDSZKY I. 1859: Hazánk faunájára vonatkozó adatok és a pusztá-peszéri erdő. – *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei* **9**: 19–28.
- FRIVALDSZKY I. 1865: Jellemző adatok Magyarország faunájához (13 körrajzú tábla). – *A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei* **11**: 1–275.
- FROHAWK F. W. 1909: Life-history of *Argynnis laodice*. – *The Entomologist* **42**: 49–54, pl. II.
- FROHAWK F. W. 1913: Life-history of *Argynnis hecate*. – *The Entomologist* **46**: 249–252.
- FROHAWK F. W. 1916: Further observations on the last stage of the larva of *Lycaena arion*. – *Transactions of the Entomological Society of London* **63**: 313–316.
- FROHAWK F. W. & ROTHSCHILD N. CH. 1912a: Some Notes on the Life-history of *Melanargia japygia* subsp. *suwarovius*. – *The Entomologist* **45**: 237–241.
- FROHAWK F. W. & ROTHSCHILD N. CH. 1912b: Completion of the Life-history of *Melanargia japygia* subsp. *suwarovius*. – *The Entomologist* **45**: 275–278.
- GURNEY G. H. 1913: A Month's Collecting in Hungary. – *The entomologist* **46**: 54–57, 101–104, 158–164.
- HEINRICH G. 1913: Harmiczkilenczedik akadémiai ülés. A III. osztály kilenczedik ülése 1912. december 16-án. – *Akadémiai Értesítő* **24**: 84–87.

- KATONA G. & BÁLINT Zs. 2020: *Fajmegőrzési tervek. Ezüstsávós szénalepke (Coenonympha oedippus)*. – Agrárminisztérium, Természetmegőrzési Főosztály, Budapest, 50 pp.
- KATONA G., TÓTH B. & BÁLINT Zs. 2020: Notes on the nomenclature of *Eublemma pannonica* (Freyer, 1840): a rectification and a new subspecies name (Lepidoptera: Erebidae, Eublemminae). – *Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici* **112**: 125–137.
- KATONA G., AMBRUS A., KOROMPAI A., PATALENSZKI A., SZABADFALVI A. & TÓTH B. 2025: A magyar ősziaraszoló (*Chondrosoma fiduciaria*, Geometridae: Ennominae) a Kárpát-medencében régen és ma. – *Állattani Közlemények* **110**: 31–77.
- KÖNIG, F. 1959: Beiträge zur Kenntnis der Lebensweise von *Hydroecia leucographa* Bkh. – *Folia Entomologica Hungarica* **12**: 481–493.
- LANDBECK L. 1843: Der Pösserer-Wald und seine Bewohner. – In: Hoffmann C. (Red.): *Das Buch der Welt: ein Inbegriff des Wissenswertesten und Unterhaltendsten aus den Gebieten der Naturgeschichte, Naturlehre, Länder- und Völkerkunde, Weltgeschichte, Götterlehre etc.* – Hoffmannsche Verlagsbuchhandlung, Stuttgart, pp. 164–169.
- LOCKE H. 1891: Etwas über die Preistaxirung der Schmetterlinge – *Entomologische Zeitschrift* **5**: 55.
- MOLNÁR Á. P., ERDÉLYI A., HARTDÉGEN J., BIRÓ M., PÁNYA I. & VADÁSZ Cs. 2022: Természetvédelmi célú történeti elemzés – a Peszéri-erdő elmúlt három évszázada. – *Tájökológiai Lapok* **20**: 73–105.
- PÁPAY I. 1928: *Visszaemlékezések I. Ferenc József és IV. Károly királyról. Apróságok és történelmi mozzanatok az udvari életből.* – Apostol nyomda, Budapest, 285 pp.
- PIRKNER E. 1915: Az uralkodó család ráczkevei uradalma. – *Erdészeti lapok* **54**: 46–60.
- RONKAY G., RONKAY L. & VARGA Z. 2024: *Magyarország nagylepkéi. Harmadik, átdolgozott kiadás. Macrolepidoptera of Hungary, Third, revised edition. Fibigeriana Supplement 4.* – Heterocera Press, Budapest, 318 pp.
- ROWLAND-BROWN H. 1913: Footnote of „H. R.-B.” – *The Entomologist* **46**: 164.
- ROTHSCHILD M. 1979: *Nathaniel Charles Rothschild 1877–1923.* – University Press, Cambridge, 12 pp.
- SALMON M. A., MARREN P. & HARLEY B. 2000: *The Aurelian legacy: British butterflies and their collectors.* – University of California Press, San Francisco, 432 pp.
- SCHMIDT A. 1912: Az *Oxytrypia orbiculosa* Esp. fejlődési viszonyai. – *Annales Musei Nationalis Hungarici* **10**: 617–637, VII pl.
- SCHMIDT A. 1913: Az *Oxytrypia orbiculosa* Esp. fejlődési és elterjedési viszonyai. – *Rovartani Lapok* **20**: 33–62.
- SZÉCHENYI Zs. 1979: *Szarvasok nyomában.* – Gondolat könyvkiadó, Budapest, 260 pp.
- VIG. K. 2019: *A rovartani kutatások története Magyarországon.* – Savaria Megyei Hatókörű Városi Múzeum, Szombathely, 728 pp.
- VIG K. 2020: Impériumváltás előtt és után Romániában. Erdélyi rovarászportrék. – *Savaria* **42**: 23–86.
- VIG K. 2025: Archiva entomologica hungarica texts. – *Folia entomologica hungarica* **86**: 253–268.

•••••

**Documents and remarks for the knowledge of the history of
lepidopterological research in the Kunpeszér forest,
with special regard to two extinct species from Pannonia**

ZSOLT BÁLINT

*Hungarian National Museum Public Collection Centre, Budapest – Hungarian Natural History
Museum, Department of Zoology, 1088 Budapest, Baross utca 13, Hungary.
E-mail: balint.zsolt@nhmus.hu*

Abstract – The study reveals a chapter in the history of lepidopterological research in the Kunpeszér (Peszér) forest that has not been known in detail, with special regard to the now extinct Hungarian populations of *Melanargia russiae* and *Oxytrypia orbiculosa*. The basis for the publication is four archival documents belonging to the Antal Schmidt Fond (E/23/11–14), kept in the Archives of the Hungarian Natural History Museum, which document the banning of museum experts from Peszér between 1910 and 1912, as well as the events leading up to and following it. The sources shed light on the nature of the conflict between the zoologists of the Hungarian National Museum, Géza Horváth and Antal Schmidt, and Baron Nathaniel Charles Rothschild and the Ruling House, which unfolded around the issues of research permits, collecting practices and species conservation. Based on the presented documents, it can be reconstructed that while the activities of museum researchers were temporarily restricted, the Baron was still allowed to conduct research in Peszér, which played a crucial role in the discovery and publication of the life cycle of *M. russiae* in Hungary. Although Schmidt began his research after the ban, Rothschild published his results first. After this, the previously friendly relationship between the Baron and Schmidt deteriorated. The study contributes to a better understanding of Hungarian lepidopterology, the early history of nature conservation and the operation of scientific institutions, and sheds light on the historical context of the extinction of *M. russiae* and rediscovery of *O. orbiculosa* populations in Hungary. With 12 figures.

Key words – Antal Schmidt; Baron Nathaniel Charles Rothschild; Esper's Marbled White, extinction; forestry of Ráckeve; Frigyes Cerva; Géza Horváth; historical documents; history of lepidopterology; Hungarian National Museum; Kunpeszér (Peszér) forest; *Melanargia russiae*, *Oxytrypia orbiculosa*, patriot, Rózsika Wertheimstein; Theodor Micklitz, William Frohawk.

SUMMARY AND PERSPECTIVE

With the benefit of more than a century of hindsight, and based on the evidence presented above, several additional conclusions and broader lessons can be formulated:

(1) In 1909, the noctuid species *Oxytrypia orbiculosa* (Esper, [1800]) was first discovered in the outskirts of Budapest by József Uhl (Ujhelyi), a technician at the Hungarian National Museum (HNM), and subsequently in the Peszér Forest by Baron Charles Rothschild, the prominent banker and naturalist. These discoveries initiated an intensive correspondence and later a personal relationship between Rothschild and Antal Schmidt, curator of the Lepidoptera collection at the Hungarian National Museum—nowadays Lepidoptera collection, Department of Zoology, Hungarian Natural History Museum (HNHM).

(2) Rothschild had conducted long-term investigations of the Hungarian fauna hiring several native collectors. Meanwhile he provided financial and professional support to the British entomologist William Frohawk in elucidating the life histories of characteristic Lepidoptera species. For reasons that remain unclear, Schmidt did not wish to involve Rothschild in the study of the life history of *orbiculosa*, despite Rothschild's offer of substantial funding. Ultimately, the species' life cycle was clarified under the auspices of the HNM.

(3) Concurrently, and presumably through Rothschild's intercession, the owner of the Peszér Forest—the ruling dynasty—imposed a ban on collecting within the Ráckeve estate. The justification given was the alleged commercial exploitation of Lepidoptera species by unauthorized collectors, in particular the butterfly “Suwarovius” (= *Melanargia russiae* (Esper, 1783)), which was already considered close to extinction. Museum staff were effectively banned from the area, whereas Rothschild himself was permitted unrestricted access. Schmidt expressed his dissatisfaction with this situation in private correspondence and received assurances from Rothschild that the matter would be addressed through personal channels. Importantly, the ban did not restrict Rothschild's own research activities within the estate forests.

(4) The NHM formally protested the exclusion of its staff from the estate forests. Although the initial complaint was rejected, a subsequent petition resulted in the lifting of the restriction and the normalization of research access. Schmidt was thus able to continue his investigations revealing the life histories of Hungarian Lepidoptera, focusing particularly on *M. russiae*. During this period, Rothschild published scientific papers on the life history of the same species, based on research conducted in collaboration with William Frohawk. Schmidt later voiced his objections to this development in short story published a daily newspaper. The series of historical events following 1913—including World War I, changes in sovereignty, the Hungarian Soviet Republic, the Treaty of Trianon, and personal illness—ultimately prevented any reconciliation between the parties.

(5) In the first decade of the twentieth century, Charles Rothschild compiled the list of British nature conservation areas now collectively referred to as the “Rothschild Reserves.” In 1912, he founded the Society for the Promotion of Nature Reserves, which sought to establish protected areas through land acquisition. Given the strong patriotic sentiments of his wife and her family—the Wertheimsteins—it is reasonable to assume that Rothschild may have envisioned similar conservation initiatives within the contemporary Hungarian context. This interpretation is supported by the extensive surveys conducted by his collectors throughout the territories of the lands of the Hungarian Crown (Croatia, Hungary, and Transylvania), during which detailed faunistic data were recorded. The proposal to protect the Peszér Forest may therefore be understood as an early step toward such a conservation strategy. From this perspective, it can be regarded as the first documented nature conservation initiative in Hungary aimed at preserving both Lepidoptera species on the verge of extinction and its habitat.

(6) Interpreting the protection of the Peszér Forest merely as the overreach of an overly zealous Viennese officer or as the grievance of a Hungarian museum curator whose authority was undermined fails to capture the broader historical significance of the event. Viewed from a century later, it emerges instead as a tragedy shaped by misunderstanding and historical circumstance. Had a “Hungarian” equivalent of the Rothschild reserve network been realized, the trajectory of nature conservation in the Carpathian Basin might have been profoundly different. Water management in the Danube–Tisza Interfluvium could have followed an alternative course, and the fate of the unique Lepidoptera fauna of the Kunpeszér Forest might not have been sealed: neither *Oxytrypia orbicolosa* nor the Hungarian population of *Melanargia russiae* would have disappeared.

FIGURE CAPTIONS

Figure 1. Draft of Antal Schmidt (in his handwriting), which was sent to the directorate of the Hungarian National Museum with the signature of Géza Horváth, rejected by the authorities; the head (a) and the end (b) of the document. (HNHM Archives)

Figure 2. Draft by Géza Horváth (in his handwriting), in response to which the Hungarian National Museum received the research permit for the forest of Peszér; the head (a) and the end (b) of the document. (MTM Archives)

Figure 3. Letter from Rózsika Rothschild (Wertheimstein) (in her handwriting), written to Dr. Antal Schmidt on behalf of her husband Baron Charles Rothschild; the head of the letter (a) and the end (b). (HNHM Archives)

Figure 4. Copy of the Crown Estates’ transcript (in Antal Schmidt’s handwriting), head of the document (a) and the end (b). (HNHM Archives)

Figures 5–8. Lepidoptera exchange and sale advertisements from contemporary entomological periodicals. 5 = L. v. Aigner (= Lajos Abafi-Aigner) sells or exchanges specimens “M. v. Suwarovius” in addition to the volumes of Hungarian folksong texts and Petőfi poems he translated and published: *Illustrierte Zeitschrift für Entomologie* (Neudamm) 4(6): back cover (1898); 6 = Abafi-Aigner’s Lepidoptera sales list, including “M. v. Suwarovius”: *Societas entomologica* (Zürich) 12: 117 (1898); 7 = Frigyes Cerva sells or exchanges the Hungarian “Suwarovius” as well: *Societas entomologica* (Zürich) 11: 111 (1896); 8 = Cerva’s “sales list” with great zoological rarities, including the butterfly “*Melanargia v. Suwarovius*”: *Societas entomologica* (Zürich) 12: 119 (1898). (HNHM Central Library)

Figure 9. Charles Rothschild’s telegram to Antal Schmidt about the purchase of *Oxytrypia orbiculosa* specimens, dated October 7, 1909, the text of the message in Hungarian translated: “Please buy six pairs of orbiculosa for 28 crowns, offer Uhl a hundred crowns for showing you the place, as I cannot go, do not send specimens here, put in a box with crumpled tissue paper we can get a copula, it is important to observe behavior in situ local, having reviewed the sources mentioned in my letter, I urgently transferred three hundred crowns. Charles Rothschild”. (HNHM Archives)

Figure 10. The gloss published by the daily *Debreceni Nagy Újság* on the case that staff members of the Hungarian National Museum were banned to collect and run research in the forest of Peszér, mocking the officials. (Source: Electronic Periodical Archive)

The text of the gloss translated, new entries indicated by a sign [/]:

Butterfly Dispute: – Baron Charles Rothschild’s butterflies – Reported from Budapest: One of Hungary’s natural rarities is a very beautiful, large butterfly, *Melanargia suwarovius*, which until now had been found only on certain vast steppes of Russia and in Hungary, on the grassy plains near Ráckeve belonging to the estate of the ruling family. Baron Charles Rothschild, a passionate entomologist, also learned of this rare butterfly species. It is well known that his wife is Rózsika Wertheimerstein. [/] Baron Rothschild wrote a study about these butterflies, in which he appears as the discoverer of the species’ Hungarian habitat. Because of this, one of the officials of the Hungarian National Museum recently attacked not only Baron Rothschild in an evening newspaper, but also the administration of the ruling family’s Ráckeve estate, which had banned Hungarian natural scientists from the valuable butterfly-catching grounds of Peszér, while opening them to Baron Rothschild. [/] In this matter, Tivadar Miklitz, a professor at the Vienna University of Agriculture and formerly the administrator of the royal family’s estates, has now made a statement in the Viennese press. Miklitz argues that butterfly collecting in Peszér had to be restricted, as there was concern that officials of the National Museum might completely exterminate this rare and highly valuable butterfly species. [/] All natural scientists were granted permission to collect butterflies, but only with certain limitations, such as capturing no more than three or four specimens. The National Museum subsequently lodged a complaint with the Ministry of Agriculture and demanded that only museum officials be allowed to collect butterflies in Peszér, and without any restrictions. [/] The Ministry of Agriculture did not grant this request. As a result, officials of the National Museum are now dissatisfied—not only for this reason, but also because Baron Rothschild, who in fact collected only three or four specimens of the rare butterfly, published their description sooner than the museum officials did. [/] In their view, writes Miklitz, the first publication of the description of a new butterfly species is just as significant as, for example, the discovery of the North Pole is for geographers.

Figures 11–12. Specimens of two Lepidoptera species extinct from Pannonia in the collection of the Hungarian Natural History Museum with the latest collection data. 11 = *Oxytrypia orbiculosa*, male, Maglód, 11.10.1949, Friedrich; 12 = *Melanargia russiae*, male, Peszér, 13.06.1913, Lengyel; scale bar = 10 mm. (HNHM Lepidoptera collection, Gergely Katona)